

УДК 159.9 (075.8)

Я-КОНЦЕПЦІЯ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА: ОНТОГЕНЕТИЧНИЙ ПІДХІД У КОНТЕКСТІ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ

Г.В. Католик

У статті розглядаються різноманітні підходи до формування Я-концепції та пропонується авторська модель формування Я-концепції психотерапевта в контексті онтогенетичного підходу та навчального професійного простору. Описано різноманітні наукові підходи до розуміння Я-концепції та її структурних компонентів. Виокремлено етапи, за допомогою яких відбувається розгортання складових Я-концепції в процесі навчання психологів у навчальному проекті з дитячо-юнацької психотерапії. На основі проаналізованих наукових підходів та авторського дослідження Я-концепції практичного психолога побудовано модель, що унаочнює можливий зріз інтеграції та взаємодоповнення складових Я-концепції у сфері самосвідомості психолога-практика та психотерапевта в структурі післядипломної професійної освіти.

Ключові слова: Я-концепція, Я-образ, ідентичність, онтогенез, постнатальна замість, дитячо-юнацька психотерапія.

Я-КОНЦЕПЦИЯ ПРАКТИЧЕСКОГО ПСИХОЛОГА: ОНТОГЕНЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В КОНТЕКСТЕ ДЕТСКО-ЮНОШЕСКОЙ ПСИХОТЕРАПИИ

Г.В. Католик

В статье рассматриваются различные подходы к формированию Я-концепции и предлагается авторская модель формирования Я-концепции психотерапевта в контексте онтогенетического подхода и образовательного профессионального пространства. Описываются различные научные подходы к пониманию Я-концепции и ее структурных компонентов. Выделены этапы, с помощью которых происходит развертывание составляющих Я-концепции в процессе обучения психологов в учебном проекте по детско-юношеской психотерапии. На основе проанализированных научных подходов и авторского исследования Я-концепции практического психолога построена модель, которая отражает возможный срез интеграции и взаимодополнения составляющих Я-концепции в сфере самосознания психолога-практика и психотерапевта в структуре послевузовского профессионального образования.

Ключевые слова: Я-концепция, Я-образ, идентичность, онтогенез, постнатальная вместо, детско-юношеская психотерапия.

SELF-CONCEPT OF A PSYCHOLOGIST: ONTOGENETIC APPROACH IN THE CONTEXT OF CHILDREN AND YOUTH PSYCHOTHERAPY

H. V. Katolyk

The article deals with different approaches to the formation of self-concept and presents the author's model of self-concept therapist ontogenetic approach in the context of professional and educational space. The importance of ethical and spiritual dimension in the work of psychologist practice emphasized. We describe the various scientific approaches to understanding self-concept and its structural components. Correlation of social and personal identity in the context of self-concept is outlined. Based on the reviewed scientific approaches and research of author self-concept Psychologist, a model that exemplifies a possible cut integration and complementary components of self-concept in self-practice psychologist and psychotherapist in the structure of postgraduate professional education has been presented.

Key words: *self-concept, self-image, identity, ontogeny, instead postnatal, child and youth psychotherapy.*

Зміни, які відбуваються нині в соціокультурному середовищі, зумовлюють зростання інтересу вчених та практиків до проблеми успішної, конструктивної і ефективної самореалізації психологів. Виразною на часі постає проблема професійної підготовки практичних психологів та психотерапевтів. Така підготовка базується на декількох засадничих принципах, ключовими аспектами яких виступають дві рівною мірою взаємопов'язані та взаємозалежні проблеми: етична та «психотехнічна».

Важливість та актуальність названої проблематики, недостатня її наукова розробка, відсутність відповідного концептуального підходу свідчать не лише про важливість та необхідність подальших досліджень формування професійної Я-концепції практичного психолога, але й акцентуються також своєрідність та специфіку площини формування цього феномену, який визначається типом особистісного розвитку психологічного знання, що зумовлює систему освітнього простору та формування професійної Я-концепції практикуючого психолога. Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури засвідчує, що в прямій постановці проблема формування професійної Я-концепції практичних психологів у системі післядипломної спеціальної освіти не була розроблена, хоча саме вона є головним вузлом, де зосереджено розбіжності між практикою підготовки фахівця та його конкретною професійною діяльністю [11].

Етична проблематика є особливо значимою в наш час та визначається тим, що відіграє провідну роль у формуванні особливого – деонтологічного менталітету цілої професійної групи. «Етичність» для психолога-практика виступає смисловим осередком семантичного простору «Я», а духовність – умовою і атрибутом психологічних та психотерапевтичних впливів та особистісних змін. Турбота про етичні аспекти є ні чим іншим, як своєрідним показником професійної придатності психолога-практика та психотерапевта до практичної роботи, а гамма психотехнічного інтегрованого інструментарію – засобом успішної діяльності.

Як відзначають дослідники, детермінантою психологічного впливу є те, що психолог – не лише експерт, а й особистість. А саме особистість мислить і приймає рішення. У точці перетину «Я-функціонального» та «Я-екзистенційного» стикаються у взаємодії різні аспекти професійних та особистісних проявів психолога-практика та психотерапевта, утворюючи багатомірний, багатоманітний та конгруентний «життєвий світ». У іншому випадку виникає роздвоєння, тривожність і, як наслідок, невпевненість або авторитарність; тенденції не до інкорпорування нового досвіду, а навпаки – до загострення й напруження захисних механізмів, тобто врешті-решт виникає безліч проблем і перешкод на шляху особистісного зростання, якщо таке взагалі можливе [11].

Виражена орієнтація на цінність іншої людини в професійній діяльності психолога-практика та психотерапевта передбачає адекватне сприйняття ним своїх можливостей як міри впливу на іншу людину, власної Я-концепції, що базується на переживанні почуття професійного обов'язку і відповідальності за свої професійні дії.

Щоб краще зрозуміти особливості професійних якостей психолога-практика та психотерапевта, об'єкт і предмет діяльності яких є однаковим, проаналізуємо поняття Я-концепції та професійної Я-концепції. Узагальнення теоретичних підходів до визначення Я-концепції дає підстави говорити про багатоаспектність вивчення самого поняття, що визначається як: система уявлень людини про себе, про свої фізичні, інтелектуальні, характерологічні, соціальні та інші властивості (Р. Бернс, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс), те, що людина вважає собою, та те – що вона вважає своїм (У. Джемс), те, що людина означає для себе (Т. Шибутані); відносно стійка, не завжди усвідомлювана, неповторна система уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує свої взаємовідносини з людьми (І.Кон, В.Петровський і М.Ярошевський) [1; 2; 10; 11; 12]. Наукові дослідження пропонують безліч авторських трактувань структури Я-концепції. Так, наприклад – за змістовою ознакою: переконання про себе, емоційне ставлення до цих переконань, відповідна реакція, яка виражається в поведінці (Р. Бернс), за формою уявлень про себе, диференційованій за сферою проявів: «соціальне Я», «духовне Я», «фізичне Я», «особисте Я»,

«моральне Я», «сімейне Я», чи за часовою ознакою: «Я в минулому», «Я в теперішньому», «Я в майбутньому» (У. Джемс, К. Роджерс, М. Різенберг) [1; 2; 4; 5; 11].

Синтезуючи різноманітні наукові підходи до розуміння Я-концепції та її структурних компонентів, ми побудували інтегративну модель Я-концепції в статичному аспекті, сконструювати авторську проєктивну методичку її дослідження (СЕДНОР +). У процесі теоретичного аналізу нами виокремлено чотири основні складові структури Я-концепції: когнітивну, що відображає уявлення людини про себе та основні характеристики її самосприйняття, емоційну як сукупність оцінних характеристик своєї особистості та пов'язаних з ними переживань, ціннісно-орієнтовану, чи спонтанно-духовну та вчинково-креативну, тобто поведінкову. Їх покладено в основу розуміння формувального впливу на професійну Я-концепцію практичного психолога.

Фундаментальна праця академіка С. Д. Максименка «Гене́за існування особистості» дала нам можливість змодельовати динаміку формування Я-концепції в онтогенетичному ключі, де всі процеси запускаються із зачаттям, пренатальним перебігом та народженням дитини й розвиваються стадієво-квантовими стрибками (де кожна попередня стадія є підґрунтям для формування подальшої), у тім числі формування пренатальної та постнатальної самостей, далі Я-ідентичності і на завершення – Я-концепції як найбільш зрілої багатосферної структури, що охоплює інтеріоризовану соціальну сферу, інформаційно-процесуальну, мотиваційну та сфери самосвідомості й установок. Побудована нами модель динаміки формування Я-концепції в онтогенезі є результатом комплексного аналізу та узагальнення різних наукових підходів стосовно розуміння передумов формування Я-концепції. Серед таких підходів – концепція самості як архетип цілісної особистості (К. Юнг), чи як уявлення людини про себе, яке виникає на основі минулого й теперішнього досвіду та очікувань майбутнього (К. Роджерс). Передумовою формування Я-концепції виділено також пошук суспільних зв'язків, наявність іншого та взаємодії з ним як фактору виникнення власного Я (Ж. Лакан, Р. Мей) [1; 2; 6; 7; 10; 13].

У контексті динаміки формування професійної Я-концепції практичного психолога та психотерапевта важливим є питання про встановлення функціональних систем групового спілкування, які становлять нейрофізіологічну основу етапного переходу до соціальної поведінки, починаючи з пренатальних чинників людської інтерсуб'єктивності як первинного підґрунтя Я-концепції. Зазначимо, що в пренатальному просторі та зв'язку йдеться про есенційне відображення вже народженого життя, у якому зароджується первинно нужда та потреба, а вторинно – підґрунтя (або матриця) інтерперсонального зв'язку. Аналізуючи динаміку передумов формування Я-концепції на ранньому постнатальному етапі, ми передбачаємо, що у векторі стосунків утворюється інтерперсональний зв'язок на основі інтраутерної присутності матері, який переходить на наступний етап постнатальних стосунків, де формування прив'язаності спричиняє інтеріоризацію стосункових диспозицій та інтроєктивний простір немовляти, які своєю чергою формують його комунікативний прижиттєвий вектор. На наступних етапах розвитку есенційний симбіоз, а також вдала сепарація може надати нового поштовху для розвитку більш зрілих структур, що створять передумови формування Я-концепції. Наступна фаза розвитку полягає в постнатальному контексті стосунків та формуванні постнатальної самості.

Виходячи із цієї парадигми, ми спробували змодельовати динаміку формування Я-концепції в онтогенетичному ключі, де всі процеси запускаються із зачаттям, пренатальним перебігом та народженням дитини й розвиваються стадійно-квантовими стрибками (де кожна попередня стадія є підґрунтям для формування подальшої), включаючи формування пренатальної та постнатальної самостей, далі Я-ідентичності й на завершення – Я-концепції як найбільш зрілої багатосферної структури, що включає інтеріоризовану соціальну сферу, інформаційно-процесуальну сферу, мотиваційну сферу та сфери самосвідомості й установок, які формуються на перетині інтрапсихічного та інтерперсонального просторів.

Обґрунтовано тезу про те, що якість ранньої прив'язаності між мамою та немовлям, задоволення базових дитячих его-потреб у віддзеркаленні, ідеалізації (упевненості у всемогутності матері) та альтер-его (відчуття схожості з матір'ю), творить основу для формування первинного Я-образу та ядрової ідентичності та в подальшому – Я-концепції (а їх порушення спричиняє порушення психічної інтеграції, що проявляється насамперед у нарцисичній психопатології) [9; 14; 15; 17].

У подальшому нами було проаналізовано співвідношення соціальної та особистісної ідентичності в контексті формування Я-концепції, її розвиток у часопросторовому вимірі, а відтак підсумовано, що ідентичність можна охарактеризувати як психічне осердя Я-концепції, яке забезпечує інтеграцію особистості. Феноменологічно вона виявляється найрізноманітнішими способами: через базове самовідчуття й світовідчуття людини, її свідомі самоозначення, манеру самопрезентації, вибір соціальних ролей і особливості їх програвання, накреслення життєвих перспектив, цінності та світогляд, типові патерни розв'язання проблем. Динаміка ідентифікаційних та Я-концептуальних структур полягає в постійних ідентифікаціях людини з об'єктами зовнішнього світу, які відповідають її глибинному

психічному життю. Вона пов'язана з нарцисичним функціонуванням й у своїй генезі еволюціонує від ранніх неусвідомлених довербальних відчуттєвих до вищих раціональних диференційованих соціокультурних форм.

Усі описані вище теоретичні компіляції лягли в основу для побудови навчальної програми для дитячих психологів та психотерапевтів у освітньому післядипломному навчальному процесі, який охоплює динамічні властивості організаційного клімату та його параметри. Розгортання складових Я-концепції в процесі навчання психологів у навчальному проекті з дитячо-юнацької психотерапії відбувається за допомогою:

1) первинно: первинного психотерапевтичного інтерв'ю (на рівні формування світоглядних цінностей у ході співбесіди та психодіагностичного дослідження);

2) вторинно: на рівні опрацювання власного дефіцитарного та ресурсного досвіду за допомогою відповідних віку та проблемам психокорекційних, психотерапевтичних, психотехнічних технологій;

3) на третьому етапі за допомогою: інноваційних періодів освітнього циклу (андрагогічних технік, інформаційно-пізнавальних компонентів); послідовності психокорекційних та психотерапевтичних психотехнічних технологій безперервної розвивальної взаємодії в системі навчання-особистий професійний досвід (регресивні техніки, проблемно-ситуаційна технологія – здобуття суб'єктом знань, регуляційна технологія – нормування особистістю знань і вмінь, ціннісно-естетична – поширення індивідуальністю здобутого професійного досвіду, спонтанно-духовна – самореалізація універсуму); механізмів перебігу психотерапевтичного впливу (ситуація – поведінка: відреагування та пошук нових взаємодій, мотивація – діяльність: пошук нових мотиваційних компонент, дія – вчинок-подія: робота з інтроектами та розкриття нових потенцій, післядія – рефлексія: опрацювання новоутворень); окремої актуалізованої ієрархії соціальних настанов (елементарні, соціальні, загальнолюдські, ціннісні, сенсу життя);

4) на четвертому етапі за допомогою: теоретико-методологічних підходів у контексті психолого-психіатричної просвіти; волонтерської психологічної та психотерапевтичної діяльності в дитячих установах медичного та психологічного практичного спрямування.

На основі проаналізованих наукових підходів та авторського дослідження Я-концепції практичного психолога побудовано модель, що унаочнює можливий зріз інтеграції та взаємодоповнення складових Я-концепції у сфері самосвідомості психолога-практика та психотерапевта в структурі післядипломної професійної освіти [3; 8; 16; 18].

У проведеному нами дослідженні була побудована модель формування професійної Я-концепції психолога та психотерапевта, на основі якої створено освітній навчальний проект з дитячо-юнацької психотерапії, у якому за допомогою регресивних психотехнік майбутнім фахівцям із дитячо-юнацької психокорекції та психотерапії надається можливість опрацювати власні дефіцити будь-якої стадії формування Я-концепції на рівні онтогенезу та виявити наявні кожній фазі приховані ресурси, що дає можливість гармонізації Я-концепції на особистісному рівні та напрацювання професійного досвіду та його інтеріоризації, що відображається на формуванні професійної Я-концепції. Описаний навчальний проект упроваджується в вітчизняний науково-практичний навчальний простір післядипломної безперервної професійної освіти вже понад 10 років. Освіту отримало вже чимало професійних дитячих психотерапевтів на теренах України та за кордоном. Програма постійно вдосконалюється та набуває нових барв у контексті суспільних та особистісних потреб фахівців.

Література

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс; [пер. с англ.] – М. : Прогресс, 1986. – 421 с.
2. Бернс Р. Я-концепция и Я-образы / Р. Бернс // Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2006. – С. 133–211.
3. Гуменюк О. Є. Я-концепція у пліні соціального довілля / О. Є. Гуменюк // Психологія і суспільство. – 2004. – №2. – С. 125 – 143.
4. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції : Навчальний посібник / О. Є. Гуменюк. – Тернопіль : Економічна думка, 2004. – 310 с.
5. Джемс У. Личность / У. Джемс // Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара : Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. – 672 с.
6. Католик Г. В. Пренатально-орієнтована психотерапія : перспективи розвитку / Г. В. Католик // Тези звітної наукової конференції філософського факультету. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – С. 145 – 150.
7. Католик Г. В. Ідентичність у контексті пре-постнатальних стосунків / Католик Г. В. // Матеріали науково-практичної конференції «Глобалізація та ідентичність», Київ 2010. – С.11 – 16.
8. Католик Г. В. Структурна інтегративні трьохвимірна модель післядипломної підготовки / Католик Г. В. // Тези звітної наукової конференції філософського факультету ; відп. за вип. проф. В. Мельник. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – Вип. 8. – С. 208 – 211.
9. Католик Г. В. Ідентичність в контексті ранніх стосунків / Львів : Тези звітної наукової конференції філософського

факультету, 2011 – С.170 – 174.

10. Католик Г. В. Дитяча та юнацька психотерапія : теорія та практика в сучасних наукових дослідження / Г. В. Католик. – Львів : Видавництво Астролябія, 2012. – 311 с.
11. Католик Г. В. Психологія формування професійної Я-концепції практичного психолога / Г. В. Католик. – Львів : Видавництво ЛНУ імені Івана Франка, 2013 – 405 с.
12. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон – М., 1978. – 367с.
13. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К. : Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.
14. Halyna Katolyk. Analisedes Zustandsder Kind heitund Jugend schaftinder Ukraine./ Material des Welt kongress fuer Psychotherapie, Wien 2002 – S.178 – 181.
15. Halyna Katolyk. Die volkstümlichen My then als ein psychologischen Faktor der Identifikation des Ukrainus chen Jugends. /Material des Welt kongress fuer Psychotherapie, – Wien 2002 – S. 241 – 146.
16. Halyna Katolyk, Olena Stepa. The Motional Strategies of A Person // International Jornal for Psychotherapy, Jornal Volum 14, N 2, 2010 – S. 32 – 38.
17. Halyna Katolyk, Olga Shyshak. Early pregnancy loss due to maternal sdentification process // Binnebesel J., Formella Z. Expererencing asuf fering vol. 2. Roma-Lodz, 2012 – S.75 – 98.
18. Halyna Katolyk. Globalizacja i naród: psyhoterapevatychnyy widok własnej koncepcji współczesnej. EuropejczyktworcacywilizacijirozwojuIpostepu. Wydawnictwo Polskeigo Towarzystwa Uniwersalizmu, Warszawa, 2014 rok.

References

1. Berns R. Razvitie YA-kontseptsii i vospitanie / R. Berns; [per. s angl.] – М. : Progress, 1986. – 421 s.
2. Berns R. YA-kontseptsiya i YA-obrazyi / R. Berns //Samosoznanie i zaschitnyie mehanizmyi lichnosti. Hrestomatiya. – Samara : Izdatelskiy Dom «BAHRAH-M», 2006. – S. 133–211.
3. Humenyuk O. Ye. Ya-kontseptsiya u plyni sotsial'noho dovkilliya / O. Ye. Humenyuk // Psykhologhiya i suspil'stvo. – 2004. – №2. – S. 125 – 143.
4. Humenyuk O. Ye. Psykhologhiya Ya-kontseptsiyi: Navchal'nyy posibnyk. / O. Ye. Humenyuk – Ternopil' : Ekonomichna dumka, 2004. – 310 s.
5. Djems U. Lichnost / U. Djems // Psihologiya samosoznaniya. Hrestomatiya. – Samara : Izdatelskiy dom «BAHRAH-M», 2003. – 672 s.
6. Katolyk H. V. Prenatal'no-orijentovana psyhoterapiya : perspektyvy rozvytku / H. V. Katolyk // Tezy zvitnoyi naukovoyi konferentsiyi filosofs'koho fakul'tetu. – L'viv : Vydavnychyy tsestr LNU imeni Ivana Franka, 2009. – S. 145 – 150.
7. Katolyk H. V. Identychnist' u konteksti pre-postnatal'nykh stosunkiv / Katolyk H. V. // Materialy naukovopraktychnoyi konferentsiyi «Hlobalizatsiya ta identychnist'«, Kyiv 2010. – S.11 – 16.
8. Katolyk H. V. Strukturna intehratyvni tr'okhvymirna model' pisyadyplomnoyi pidhotovky / Katolyk H. V. // Tezy zvitnoyi naukovoyi konferentsiyi filosofs'koho fakul'tetu ; vidp. za vyp. prof. V. Mel'nyk. – L'viv : Vydavnychyy tsestr LNU imeni Ivana Franka, 2011. – Vyp. 8. – S. 208 – 211.
9. Katolyk H. V. Identychnist' v konteksti rannikh stosunkiv / L'viv : Tezy zvitnoyi naukovoyi konferentsiyi filosofs'koho fakul'tetu, 2011 – С.170 – 174.
10. Katolyk H. V. Dytyacha ta yunats'ka psyhoterapiya : teoriya ta praktyka v suchasnykh naukovykh doslidzhennya. / H. V. Katolyk. – L'viv : Vydavnytstvo Astrolyabiya, 2012. – 311 s.
11. Katolyk H. V. Psykhologhiya formuvannya profesiynoyi Ya-kontseptsiyi praktychnoho psykhologa. / H. V. Katolyk. – L'viv : Vydavnytstvo LNU imeni Ivana Franka, 2013 – 405 s.
12. Кон И. С. Открытие «YA» / И. С. Кон – М., 1978. – 367 с.
13. Maksimenko S. D. Genezis suschestvovaniya lichnosti / S.D. Maksimenko.– К. : Izdatelstvo ООО «КММ», 2006.- 240 s.
14. Halyna Katolyk. Analisedes Zustandsder Kind heitund Jugend schaftinder Ukraine./ Material des Welt kongress fuer Psychotherapie, Wien 2002 – S.178 – 181.
15. Halyna Katolyk. Die volkstümlichen My then als ein psychologischen Faktor der Identifikation des Ukrainus chen Jugends. /Material des Welt kongress fuer Psychotherapie, – Wien 2002 – S. 241 – 146.
16. Halyna Katolyk, Olena Stepa. The Motional Strategies of A Person // International Jornal for Psychotherapy, Jornal Volum 14, N 2, 2010 – S. 32 – 38.
17. Halyna Katolyk, Olga Shyshak. Early pregnancy loss due to maternal sdentification process // Binnebesel J., Formella Z. Expererencing asuf fering vol. 2. Roma-Lodz, 2012 – S.75 – 98.
18. Halyna Katolyk. Globalizacja i naród: psyhoterapevatychnyy widok własnej koncepcji współczesnej. EuropejczyktworcacywilizacijirozwojuIpostepu. Wydawnictwo Polskeigo Towarzystwa Uniwersalizmu, Warszawa, 2014 rok.